

УДК 811.161.2:81'373.611

СКЛАДНОСУФІКСАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКИ З ДРУГИМ ДІЄСЛІВНИМ КОМПОНЕНТОМ У ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Руслана Коца

*Інститут української мови НАН України,
відділ історії української мови та ономастики,
вул. М. Грушевського, 4, 01001 Київ, Україна,
тел.: (044) 279 56 90*

Проаналізовано складносуфіксальні прикметники з другою дієслівною основою, виявлені у пам'ятках давньоукраїнської мови XI–XIII ст. Встановлено їхню семантику та структуру, визначено частининомовну приналежність перших основ та їх сполучуваність з дієслівним компонентом.

Ключові слова: композити, складносуфіксальні прикметники, давньоукраїнська мова, дієслівна основа, семантика.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Поява у мові складних слів пов'язана насамперед зі змінами у складі об'єктивного світу, а самі композити стають, за словами Є. Б. Новікової, результатом лексичного втілення кількох семантичних категорій, за допомогою яких суб'єкт здійснює концептуалізацію дійсності [14, с. 126]. Головною подією XI–XIII ст., яка піднесла рівень духовного життя, стала його ідеологічним фундаментом, охопивши всю повсякденну діяльність особи і суспільства, було, безумовно, прийняття й розповсюдження у Київській Русі християнства. У суспільстві поширюються ідеали любові до ближнього, упокорювання і всепрощення, які орієнтували людину на послух. Постає культ єдиного Бога, а божественна благодать трактується як суспільна норма, закон. Вся література цього періоду характеризується особливою релігійністю, котра, на думку А. О. Матюнової, стає „домінуючим екстралінгвальним фактором, який впливає на процес номінації у цей період” [10, с. 49]. Основним засобом передачі складних понять нового знання і християнської картини світу стали композити. Тому дослідження семантики і структури складних прикметників давньоукраїнського періоду, а також законів їх творення видається надзвичайно актуальним. Адаже більш глибокий семантико-структурний аналіз названих композитів дозволить простежити процес їхнього походження, шляхи запозичення, дасть можливість встановити ряд давньоукраїнських словотвірних моделей складних слів, активність яких була значною мірою стимульована калькуванням давньогрецьких складних слів, відкриє шлях до пізнання морально-духовних та матеріальних особливостей життя давніх русичів.

Як відомо, другий компонент складного слова відіграє у складенні основну роль, будучи його семантичним ядром. Предметом дослідження стали складні прикметники з другим дієслівним компонентом, а об'єктом – способи їх творення, відповідно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий внесок у вивчення складних прикметників XI–XIII ст. зробили російські вчені (Л. В. Вялікіна [4], Н. Х. Нізаметдінова [12], В. І. Пономарьов [15], К. В. Каунова [8], С. А. Аверіна [1], С. О. Нікіфорова [16], О. М. Верещагін [3], К. Р. Добрушина [6] та ін.). Основну увагу дослідники приділяли встановленню походження складних слів у „давньоруській мові”, встановленню семантики

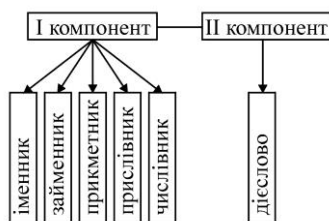
і структури старослов'янських у пам'ятках XI – XIII ст., дуже часто порівнюючи переклади з мовою оригіналу. Адже саме такий метод дозволяє показати, яким чином відбувалася передача на „давньоруську мову” складних грецьких слів, які слова калькувалися, а які перекладалися інакше. Складні слова і прикметники, у тому числі в мові літописів, стали об'єктом дослідження І. В. Єрофєєвої [7]. Відбиття мовної картини світу крізь призму композитів представлено у працях Т. І. Вендіної [2].

Системне дослідження композитів в українському мовознавстві почалося в середині XX ст. Окремі аспекти творення складних прикметників були предметом вивчення В. С. Ващенко, З. П. Олійник, М. Т. Доленко, Л. О. Пустовіт, О. М. Рудь, О. О. Селіванової, Л. Г. Савченко, Н. Ф. Клименко та ін. Однак незважаючи на те, що опис складання має давню традицію і спеціальна література з цього питання досить значна, багато чого до сьогодні залишається невирішеними. У вітчизняному мовознавстві це стосується насамперед історичного словотвору складних прикметників.

Метою нашого дослідження є комплексний семантико-структурний аналіз ад'єктивних композитів давньоукраїнської мови з другою дієслівною основою. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких **завдань**: 1) виявити у пам'ятках XI – XIII ст. композити названої структури; 2) поділити їх на групи за формальними показниками (частинимовною належністю перших основ); 3) визначити словотвірні типи, чи моделі аналізованих похідних та встановити їхнє словотвірне значення; 4) розкрити семантику прикметників-композитів, проєктуючи лексичне значення основ на світоглядні уявлення давніх русичів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складні прикметники з другим дієслівним компонентом були дуже поширеними в усіх слов'янських мовах і давньоукраїнській зокрема. Це давній тип творення ад'єктивів, відомий ще індоєвропейській мові. На це вказував і А. Мейє: „один з основних типів індоєвропейських складних слів містив як другу основу ім'я, утворене від кореня з дієслівним значенням” [11, с. 301].

Залежно від частинимовної належності першого компонента тут виділяємо п'ять підтипів.

I. Найчастіше першим компонентом виступає іменникова основа. Похідні такого типу поділяємо на декілька підтипів:

1. Іменник – суб'єкт дії: 'дія мислиться і вводиться у композитну основу як властива предмету чи особі'. У структурі композитів у ролі суб'єкта дії фіксується винятково Бог. Таким чином, на думку С. О. Нікіфорової, тільки головний діючий суб'єкт нової

картини світу може бути „згорнутий” у композитне утворення як такий, який не вимагає граматичної експлікації ні за часовими, модальними (дієслівними), ні за суб'єктно-об'єктивними (іменними) характеристиками стандартної предикативно повної фрази [13, с. 148]. Наприклад: *боговъинь* (СДРЯ I, 254) 'навіяний Богом', *богоглаголаньи* (255) 'сказаний Богом', *боговъицаньи* (255), *богоглаголаньи* (255), *богоглаголивьи* (СДРЯ I, 255; Срезн. I, 129) / *богоглагольньи* (СДРЯ I, 255; Срезн. I, 129) – 'сказаний Богом', *богоданьи* (СДРЯ I, 256) / *богодатньи* (256) – 'даний Богом', *богозвъаньи* (257) – 'покликаний Богом', *богозъдань* (257) – 'створений Богом', *богоизбъраньи* (257) – 'вибраний Богом', *боголюбимьи* (Срезн. I, 131) – 'якого любить Бог', *богонабъдимьи* (СДРЯ I, 262) – 'якого опікає Бог', *богонаписаньни* (262) – 'написаний Богом', *богонареченьи* (262) – 'названий Богом', *богонаоученьи* (262) – 'навчений Богом',

богоначертаны (262) – ‘начертаний Богом’, **богописаны** (СДРЯ I, 264; Срезн. I, 134) – ‘написаний Богом’, **богохранимы** (СДРЯ I, 272; Срезн. I, 136) – ‘якого оберігає Бог’.

Випадки „дії” Бога на людину, за словами С. О. Нікіфорової [16, с. 117], у старослов’янській мові досить рідкісні, що підтверджує і невелика кількість композитів такої структури в старослов’янській мові. Дослідниця пояснює це тим, що на той час вже досить сильно була розвинена система предикативних відношень у структурах власне синтаксичних – реченнях. Тому середньовічні автори відношення „суб’єкт – дія” передавали через речення, що давало ширші виражальні можливості, порівняно з композитними утвореннями. Однак, у давньоукраїнських текстах ми виявили досить багато відповідних похідних: **бѣблѣснаго застоупника тепла** (XIII / 1554 КПП, 10 б), **богодатныи намъ даръ** (1 г), **богодухновеный же Феодосие** (446), **богоизбраннѣй церкви богородичинѣ** (418), **богоблаженный Борисъ** (XII-XIII Ск. БГ, 282), **цр(с)тво боданое** (ГБ XIV, 174 г), **и съ бѣгодѣхновенными ц(с)ри** (971 / 1377 ПВЛ, 22 зв.), **богоизволѣну дѣлу** (1199 / 1425 ЛП, 243 зв.), **князь съ единомысленою княгинею и со бѣгонадимыми дѣтми** (1197 / 1425 ЛП, 242 зв.), **богонареченныа церкви** (XIII / 1554 КПП, 424), **въ богосъзданную и пречистую церковь** (446), **богохранимаго Константина града** (424), **богоименитый град Киев** (450), **боготканья одежда обнажися** (XII / XV КС, 286), **въ бѣгохранимѣмъ градѣ кыевѣ** (1037-1050 / XV Іл. Сл., 203 а).

2. Складні прикметники другої підгрупи можна розгорнути у сполучення з прямим об’єктом дії. Ясність смислового співвідношення основ, відсутність ускладнених граматичними показниками синтаксичних відношень в потенційному словосполученні сприяли значному поширенню композитів саме такої структури: **благоглаголивъ** (СДРЯ I, 175), **благолюбивыи** (189), **благотвлении** (220), **блудолюбьныи** (235), **богобоинныи** (252), **боголюбивыи** (259), **водоносныи** (454), **грѣхлюбивыи** (СДРЯ II, 398), **древодѣльныи** (СДРЯ III, 81), **доушегоубьныи** (108), **пѣсньлюбьнь** (СДРЯ IX, 413). Крім того, це відображає важливі закономірності, характерні для синтаксису давньої руськоукраїнської мови, зокрема „ізоморфізм відмінкового значення, прийменника та граматичної валентності дієслова, що його визнають головним у структурі дієслівно-іменного сполучення з синтаксичного погляду, таким, що визначає граматичний зв’язок” [16, с. 23].

Найпоширенішими препозитивними основами є **бого-**, **благо-**, **добро-**.

Багато композитів вказують на Бога як на об’єкт відносин з людиною. Бог для людини – це вища інстанція, а ранній християнський текст покликаний встановити коло необхідних та обов’язкових дій по відношенню до нього: Бога необхідно любити, носити його в собі, пізнавати, вихвалити, шанувати і боятися, радіти йому і бути угодним. Наприклад: **богобоинныи** (СДРЯ I, 252; Срезн. I, 128) – ‘який боїться Бога’, **богоборьныи** (СДРЯ I, 253) – ‘ворожий Богу’, **богобоѣзныи** (253) / **богобоѣзныи** (253) / **богобоѣзливыи** (253) – ‘який боїться Бога’, **богогнѣвьныи** (СДРЯ I, 256) – ‘який прогнівав Бога’, **боголюбивыи** (259) – ‘який любить Бога’, **богоносныи** (СДРЯ I, 263) / **богоносивыи** (Срезн. I, 133) – ‘який носить в собі Бога’. Композити такої структури вказують на Бога як на прямий об’єкт дії.

В XI – XIII ст. ми можемо говорити не просто про використання старослов’янських такої структури у нашій мові, а про запозичення цілої словотвірної моделі, за якою у давній українській мові творилися нові слова. Про це свідчить велика кількість іменниково-дієслівних композитів, виявлених у текстах Київської Русі: **бѣ же князь моудръ и рѣченъ языкомъ. и бѣгобоинъ** (1187 / 1425 ЛП, 228-228 зв.), **богобоинныхъ люди** (XII К.Тур., 46), **Всеволодоу бѣговѣрною і бѣгобоѣзною** (1177 / 1425 ЛП, 213 зв.), **Всеволодъ ... бѣ издѣтська бѣлюбивъ. любѣ правду** (1093 / 1377 ПВЛ, 72), **братъѣ же е(ѣ) и быша добра и бѣлюбива** (1199 / 1425 ЛП, 243), **бѣлюбивому бо князю Ідрославу** (1051 /

1377 ПВЛ, 52 зв.), *соборовъ святыхъ и богоносныхъ нашихъ отецъ* (XII / XV КС, 284), *ѿ миродеръ жителя бголюбныа мл(с)тна* (XII К. Тур., 188), *съ богохвалными пѣсни и кадилы добровонными* (6797 / XVI ГВЛ, 770).

Крім того, на активний процес словотворення вказує і різноманітність дериватів однієї словоформи. Мова йде про використання різних суфіксів у творенні композита від однієї словотвірної бази. Наприклад: боятися Бога → *богобоазнивыи* / *богобоазныи* / *богобоазливый*, сказаний Богом → *богоглаголаный* / *богоглаголивый* / *богоглагольный*, надихнутий Богом → *богодоховный* / *богодоховеный* / *богодоховенный* / *богодоховныи* та ін.

Велика кількість похідних утворена також за схемою „*благо-*, *добро-* + дієслово (Д) + суфікс *-ив-, -ын-, -ен-, -ельн-*”: *благословивъ* (СДРЯ I, 175) ← благо глаголити ‘красномовний’, *благословивый* (189) ← любити благо ‘доброчесний’, *благословивый* / *благословивый* (190) ← носити благо ‘натхнений Богом’, *благословивый* (194) ← хвалити бога, *благословивый* (170) ← волити благо ‘добррозичливий’, *благословивый* (198) ← скорбити о благе ‘скорботний’, *благословивый* (220) ← являти благо ‘добррозичливий’, *благословивъ* (СДРЯ II, 483) ← добро глаголити ‘красномовний’, *благословивый* (СДРЯ III, 6) ← добро діяти ‘добродійний’.

Словотвірне значення таких композитів описується перифразою ‘той, який ДД’, наприклад: *благословивый* (СДРЯ I, 178) – ‘той, який дарує благо’, *благословивый* (180) – ‘той, який дає благо’, *благословивый* (214) – ‘той, який хвалить благо’.

Іменниковий компонент *благо-* у похідних цього типу вживається у широкому значенні. Виходячи з семантики композитів, можна сказати, що *благо-* вже не має чисто релігійного спрямування. Поряд із вказівкою на Бога і його діяльність, воно передає, за визначенням К. Р. Добрушиної, „щось добре для будь-кого (завідомо – для всього світу), оцінюючи з точки зору істинних, вищих цілей існування” [6, с. 34]. Отже, компоненти *благо-* і *добро-* у названих похідних виступали синонімами. Як правило, у таких композитах другим компонентом були семантично забарвлені дієслова, котрі одним своїм значенням вказували на те, що з іменником робиться щось добре (*дарити*, *хвалити*); передавали бажання (*волити*), ставлення до чогось (*любити*, *скорбити*). У ролі другого компоненту часто вживалися і дієслова на позначення процесу мовлення (*глаголити*). Назване слово було запозиченням зі старослов’янської, а старослов’янськими, як правило, вживалися зі стилістичною метою, надаючи тексту урочистості, пишноти стилю. Тому не дивно, що композити, утворені зі сполучення „іменник + дієслово”, здебільшого мали позитивне значення, використовувалися для похвали чи прославлення осіб, надавали явищам чи предметам найвищої оцінки.

У текстах XI–XIII ст. виявлені також такі складні прикметники на *благо-*, як *благословивый* (СДРЯ I, 175), *благословивый* (207), *благословивый* (211): *благословивъ ѣъ бѣ* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 168 а), *ѿпрославомъ блг(с)влымъ* (1117 / 1377 ПМ, 78), *блг(с)нъ еси Х(с)е Бѣ* (1172 / 1425 ЛІ, 198), *жена бо разумлива блг(с)влена естъ* (980 / 1377 ПВЛ, 26), *земля та богомъ обѣтованна и благословена естъ* (1106-1108 / 1495 ХД, 70), *благословена еси в женахъ* (76), *благословивъ плод утробы твоя* (76), *благословивъ* *воня* (112). На нашу думку, вони не відносяться до прямих прикметникових композитів, а є суфіксальними похідними від дієслів *благословити*, *благословити*, *благословити*. Таке словотвірне явище свідчить про поступове закріплення складних слів у давній українській мові, про їх активне входження до лексичного складу останньої. Адже слова, котрі ще на початку XI ст. були досить рідкісним явищем, поступово стають твірними для утворення нових похідних.

Всі композити на *благо-* були семантично та стилістично забарвленими і використовувалися з метою надання текстам урочистості та деякої пафосності.

Життя середньовічної людини було зумовлено її вибором земного шляху до спасіння, тобто вибором між добром і злом. Розуміння нею добра багато в чому визначало цінності середньовічного суспільства, його етичні та навіть естетичні норми. Добро – це насамперед благе діяння [2, с. 184]. Тому у текстах часто зустрічаються складні прикметники саме такої семантики, наприклад: *праващю добродѣтельное житье* (1051 / 1377 ПВЛ, 54), *добродѣтельное его житие и послушание* (XIII / 1554 КПП, 498). Водночас добро потрібно не тільки творити, його треба нести людям, зокрема через слово: *устнѣ dobroглаголивья* (XIII / 1554 КПП, 444), *хвалите его въ кумвалѣхъ dobroгласнѣхъ* (XI БП, 132 зв.). Такі похідні дуже часто містять етичну оцінку дії чи її результату. Наприклад: *и в ч(с)тнѣхъ добродѣтелнѣхъ сѣдинѣхъ* (1261 / 1377 ЛЛ, 167 зв.), де маємо вираження пошани до людей старшого віку.

У композитах іменниково-дієслівної структури так само, як і в інших, знайшла відображення споконвічна опозиція добра і зла. Як правило, зло асоціювалося з дияволом, котрий був уособленням усього лихого, поганого: *бѣсы нѣкыа злотворныа призывають* (СДРЯ III, 424).

Другою частиною складних прикметників часто виступали *-любьныи / -любивыи, -носъныи / -носивыи, -точивыи / -точьныи, -творьныи*.

Центральне місце в етичній системі цінностей займає любов. Етичне навантаження концепту „любов” сягає корінням християнських ідей, головна з яких, на думку Н. М. Дмитрієвої та Є. М. Линтовської, – „Бог є любов” [5, с. 45]. Любов, будучи сутнісним атрибутом Бога, поділялася на божественну (любов до Бога) і земну (любов до ближнього). Божественна любов є найвищим даром для людини та оцінюється як найпозитивніша людська риса: *блговѣрныи и хъ(с)любивыи князь Аньдрѣи* (1175 / 1425 ЛЛ, 205 зв.), *хр(с)толюбивыхъ вл(д)къ* (945 / 1377 ПВЛ, 11), *христолюбиви же и сильнѣ върою* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 185 б), *хр(с)толюбиваа его княгини* (1200 / 1425 ЛЛ, 244), *христолюбивый князь Святославъ* (XIII / 1554 КПП, 422), *аще ли что хлюбивыхъ придетъ въ манастирь почести дѣла мних* (к. XII УС, 243), *[съподобивыи ма грѣшнааго раба своего алексоу написати сие еуангелие] блговѣрноюумоу и хрстолюбивимоу. и бѣмъ чьстимоомоу князю Сеидороу* (1095-1117 МС, 213 а).

У свідомості середньовічної людини земна любов також сприймалася як „піднесене, святе почуття, дароване як благо, послане людині Богом” [2, с. 229]: *миролюбьныи* (СДРЯ IV, 540) ‘який любить мирське, земне’. При цьому любов розумілася як духовний зв’язок людини з людьми, яким вона співчуває, тобто етичний смисл любові, на думку Н. М. Дмитрієвої та Є. М. Линтовської, – це благо, дароване Богом, котре містить в собі вміння співчувати і творити добро [5, с. 46]: *братолюбивыи* (СДРЯ I, 309), *друоголюбивыи* (СДРЯ III, 85), *дѣтолюбивъ* (168), *доушелюбивъ* (108), *отъцелюбивыи* (СДРЯ VI, 308), *отъчелюбивыи* (311), *пѣсньнолюбинъ* (СДРЯ IX, 413) ‘який любить співати; має здібності до співу’, *моудролюбнѣ* (СДРЯ V, 33) ‘який прагне бути мудрим’. У пам’ятках давньоукраїнської мови виявлено багато таких похідних, зокрема: *кнзь Грополкъ кротокъ смиренъ бра(т)любивъ* (1087 / 1425 ЛЛ, 76 зв.), *Болеславъ ... братолюбивый* (6787 / XVI ГВЛ, 742), *оубѣгаимъ своего сластолюбья плотнаго. за оумаленье ср(д)ца. за миролюбныи нравъ* (ФСт. XIV, 146 б), *трьдолюбиваа бчела* (XII К. Тур., 159).

Складні слова визначають прихильність до чогось і як позитивну рису, і як негативну: *блудолюбьныи* (СДРЯ I, 235) ‘схильний до блуду’, *грѣхлюбивыи* (СДРЯ II, 398) ‘який любить гріховне, схильний до гріха’, *златолюбивыи* (СДРЯ III, 386) ‘який любить золото’, *златолюбьныи* (СДРЯ III, 386) ‘корисливий’, *плътолюбивыи* (СДРЯ VI,

434) ‘схильний до тілесного’, *позорюлюбьнии* (СДРЯ VI, 578) ‘який полюбає видовища’. Наприклад: *сего ради да не будетъ в вась никто же всепагубно дерзъ. ласкордьствуа на сластолюбие. грѣхюлюбивъ. всестрастенъ. срамодушенъ* (ФСт. XIV, 100 а), *ω(т)коупить же другы златюлюбивыа боле. а не х(с)а любациа* (ГБ XIV, 185 б).

Любов Бога до людей співчутлива, оскільки Христос *человѣколюбьнии* (Срезн. III, 1490) ‘співчутливий’, а його любов обіймає всіх – *человеколюбивыи* (Срезн. III, 1490) ‘який любить людство’: *члколюбивааго ба мнихъ* (1037-1050 / XV л. Сл., 203 а).

Дієслівна основа могла виступати, як видно, у двох формах: *-любьнии / -любивыи*, тобто утворюватися за допомогою двох суфіксів *-ьн-* та *-ив-* відповідно. Причому похідні з суфіксом *-ив-* зберігали в семантиці яскраво виражену процесуальну ознаку ‘схильний до якої-небудь дії’, а прикметники з суфіксом *-ьн-* відзначалися значно більшою ад’єктивністю, переосмисленням і метафоризацією значення.

Досить часто у ролі другого компонента складних прикметників виступала основа дієслова *носити*, котра, як правило, сполучалася з суфіксом *-ьн-*, зрідка – *-ив-*. Композити такої структури вказували на прямий об’єкт дії, а дієслово виражало своє основне значення – ‘узявши кого-, що-небудь у руки або навантаживши на себе, переміщати, доставляти кудись’ (СУМ V, 390), наприклад, *водоносьнии* (СДРЯ I, 454) ‘який носить воду’. Крім цього, дієслівна основа могла передавати й іншу семантику:

1) ‘мати на собі або при собі’: *плътоносьнии* (СДРЯ VI, 434) ‘вкритий плоттю’;

2) ‘мати, містити в собі’. У цьому випадку дієслівний компонент найчастіше сполучався з іменником *дохъ*: *дохуносьнии* (СДРЯ III, 103) ‘сповнений духовності’ та *дохуносивыи* (103) ‘одержимий злим духом’. Як бачимо, використанна різних суфіксів при творенні складних прикметників від однієї словотвірної бази змінювало значення самих похідних. До цієї групи належить також прикметник *свѣтоносьнии* (СРЯ 23, 153) ‘який випромінює світло’: *звѣзду свѣтоносну* (1175 / 1425 ЛЛ, 207), *бо есть ваю свѣтоносная нѣса любви* (1015 / 1377 ПВЛ, 47 зв.);

3) ‘багатий на щось; рясний’: *плодоносень* (СДРЯ VI, 430) ‘родючий’, *медоносьнии* (СДРЯ IV, 517) ‘багатий на мед’, *виноносьнии* (СДРЯ I, 433) ‘багатий вином’. Наприклад: *єсть бо медоносна и виноносна страна та* (ГА XIII-XIV, 117 а), *и напитоужеть сады и фюничныхъ родъ различны(х) медоноснаа, ω(т) нѣхъ же множашии гнетомыи шцѣзакъмыи медъ износать* (117 а), *пло(д)носень да буде(т) виногра(д)* (ФСт. XIV, 190 б);

4) ‘який призводить до чогось’: *дати ему испити смертоноснаго зелиа* (XIII / 1554 КПП, 524).

У ролі другого компонента складних прикметників могла виступати й основа *-точивыи / -точьнии*. До найуживаніших композитів такої структури слід віднести *кръвоточивыи* та *медоточивыи*. Прикметник *кръвоточивыи* (СДРЯ IV, 308) означав ‘виділяти кров, стікати кровю’, а *медоточивыи / медоточьнии* (СДРЯ IV, 517) – ‘який виділяє мед’: *Христось кровоточивую исцѣли* (1106-1108 / 1495 ХД, 40), *Что ми кровоточивою* (XII / XV КС, 286), *что са плачеши дво мѣти моа... е снъ твои медоточная сесца твоа иссавыи млекомъ тѣло свое възраце* (СДРЯ IV, 517). У цьому випадку складні прикметники утворювалися від основи дієслова *точитися* у значенні ‘текти, витікати’. В окремих випадках спостерігається метафоризація композита за рахунок використання названого дієслова у переносному значенні ‘надходити у великій кількості’ (СУМ X, 58): *медоточьнии* (СДРЯ IV, 517) ‘облесливий’: *и ... снъ ... прихожаше къ при(д)бьнымъ наслажалася медоточьныхъ тѣхъ словесъ* (XII СДРЯ IV, 517).

Одним з достоїнств людини у часи Київської Русі вважалася здатність творити добрі вчинки. Істинне добро виходить від Бога, однак воно може створюватися і зусиллями

людини, спонуканням її волі до добрих справ, а також у випадках, коли добро є творчим актом вільної особистості. Слова такої семантики мали позитивні конотації, наприклад, **миротворьнии** (СДРЯ IV, 540) 'миротворний', **чюдотворьнии** (Срезн. III, 1549) 'який творить чудеса': *чюжелюбивъ мл(с)твень ... приложю же. и супружень. и бвьственъ. и миротворень. и мирничень. и проважата ѿ(т) земны(х) на нбснага. и коликами творить званьга* (ГБ XIV, 192 в), **чюдотворенага Мти Била** (1172 / 1425 ЛП, 196 зв.), *поколнися чюдотворному гробу* (XIII / 1554 КПП, 452). Однак людина може творити і зло, що також знайшло відображення у складних прикметниках того часу. Зокрема, **матежетворьнии** (СДРЯ V, 118) 'який вносить розбрат', **грѣхотворьнии** (СДРЯ II, 398) 'який породжує гріх': *взордѣшиаса и противузаконнику. противистаса моисѣеви. зинувши и пожре га земля грѣха ради. малобшьнага и несътнага и матежетворнага* (ФСт. XIV, 130 б-в), *бурнии же вѣтри – грѣхотворении помысли* (ХП К. Тур., 21).

Окрім описаних вище, зустрічалися складні прикметники також з іншими основами: **древодѣльнии** (СДРЯ III, 81), **доушегоубьнии** (108), **дѣтородьнии** (68), *вьсрубимъ, яко во златокованья трубы* (к. XII / XVII ДЗ, 414), **винопродавьнии** (СДРЯ I, 433) 'призначений для продажу вина', **моужеборьнии** (СДРЯ V, 37) 'який воює з чоловіками', *ничто(ж) вѣща плачу явлю образа. ні власть терзаю. ѿ врипиды же мужеборныа навьче. ни ризъ раздеру* (ГБ XIV, 138 б), **законопрестоупьнии** (СДРЯ III, 316) 'який порушує закон', *Навходьносоръ законопреступьнии* (912 / 1377 ПВЛ, 20 Р).

3. Іменник – інструмент дії. Похідні такої структури характеризують ознаку предмета з погляду участі в дії предмета, за допомогою якого відбувається ця дія. Наприклад: **златозарьнии** (СДРЯ III, 386) 'який озаряє золотим блиском', *в мѣстѣхъ златозарныхъ. в селѣхъ нб(с)ныхъ* (1015 / 1377 ПВЛ, 47 зв.), **гласохвальнии** (СДРЯ II, 327) 'хвалити голосом – похвальний', *и съ пѣньи гласохвалньми* (1172 / 1425 ЛП, 199 зв.).

II. Досить рідко у ролі першої основи виступала основа займенника, як правило, **все-**: *мнях сие укрьити от всевидящаго бога* (XIII / 1554 КПП, 452), *твои(х) ѿче всехвалне* (б в), *ѿхъ вьсстворитвьнъ* (Ізб. 1073, 37). Такі похідні передавали два значення:

1) об'єктні – 'ознака дії, здійснюваної над першим компонентом': **вьсстворитвьнии** (Срезн. I, 471) 'який створив усе', **вьсеѣдостоѣнии** (471) 'удостосний усього';

2) суб'єктні – 'ознака дії, здійснювана першим компонентом': **вьсехвальнии** (СДРЯ II, 279) 'якого усі прославляють'.

III. У пам'ятках XI–XIII ст. виявлено небагато композитів з першою прикметниковою основою: *ѿкладаза. воды живоносныа. ицѣленьга истѣкають вѣрны(м) людемъ на ицѣленьє* (1015 / 1377 ПВЛ, 47), *и сила животворящаго кр(с)та* (ЛП, 119 зв.; 159; 166), *в святый Гробъ животворящий* (1106-1108 / 1495 ХД, 112), *животворящаго отьца* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 200 а), *и да боудть проклатъ стою животворашею троицею* (Напис 1161), *Ги бже нашъ. иже животворашею си смертию оумерыи* (к. XII – П. XIII Сл. В., 27 зв.), *акы нѣкако мртвороженое в ложесна(х) оумирага* (ГБ XIV, 191 а), *стьши же ѿхъ бг соуить животворивъ и единоскуитьнъ ѿцо и сноу* (Ізб. 1073, 23 зв. б).

Такі похідні мають значення 'перебувати в певному стані', 'приводити в певний стан' [9, с. 178]. Утворюються вони на основі сполучення дієслова з прикметником в орудному відмінку за допомогою суфіксів:

- 1) **-н-**: **живоносньний** (СДРЯ III, 255) 'нести живим';
- 2) **-ен-**: **мртвороженъни** (СДРЯ V, 96) 'народити мертвим'
- 3) **-ац-**: **животворящий** 'творити живим'.

Їх словотвірне значення можна передати перифразою: 'дієслово + іменник в орудному відмінку'.

IV. Давньоукраїнська мова зберегла і розвинула праслов'янську модель творення похідних, де першим компонентом виступав прислівник: *и ѿнемъ многоминуовиши(м) прише(ѡ)* (ХІІІ / 1554 КПП, 185 б), *мимотекущаго* и *многоматежнаго жититиѣа* (1168 / 1425 ЛП, 189 зв.), *но молю не жестоци и непокорливи и прекословци не будите. и не погугноуце и тѣрцеса. и великогъливи. не смотряще на клеветы и на стропты* (ФСт. ХІV, 2 в), *яко кгда вижду мниха в добрыхъ ходица въ краснаѡ одѣна. несътъна творцаса. тонка суца и высокодѣлна. в добрыхъ ходица. и в сапозѣхъ измѣчтаны(х)* (37 б), *по смрти же великаго княза Романа. приснопамѣтнаго самодержъца всеа Роуси* (1201 / 1425 ЛП, 245), *излазъцемъ же анѣлмъ стѣимъ. приходитъ темными бѣсъ. и всѣвають зълосрадьныи дымъ* (ЖФСт., 12 зв.).

Похідні такого типу вказували на міру, ступінь, якість, спосіб дії: *высокодѣльнь* (СДРЯ ІІ, 250) 'майстерно зроблений', *великоглаголивыи* (СДРЯ І, 381) 'який багато говорить', *великодарованныи* (382) 'щедрій', *вельядьныи* (391) 'який багато їсть'.

Серед названого типу виділяємо групу похідних з першою основою *лъже-* 'неправильно, невірнo'. Такі композити вказували на ознаку предмета за дією, яка, на думку мовця, є неправильною, хибною: *лъженанисаныи* (СДРЯ ІV, 439) 'неканонічний', *лъженарицажемьи* (439) 'якого хибно звеличують'. Наприклад: *Юлини и Ромѣи <и варьвари> распѣаго ба славать, и противоу много лъженарицажемьи бзи трци единою работающе, бѣсовнии храми разорении быша* (ГА ХІІІ-ХІV, 48 г). Названі прикметники були кальками грецьких складних слів з першою основою ψευδ- (від гр. ψευδῆς 'хибний, невірний, брехливий').

Композити, утворені на основі прислівниково-дієслівного сполучення, передавали також часові відношення. Наприклад: *дълготърпѣливыи* (СДРЯ ІІІ, 120) 'терплячий', *древлеглаголемьи* (78) 'відомий раніше', *древлесоуциии* (78) 'який давно існує', *многоминуовъшии* (СДРЯ V, 64) 'який давно минув', *присноживоуциии* (СДРЯ VІІІ, 565) 'вічний', *присноживыи* (565) 'вічний, безсмертний', *приснопамѣтныи* (565) 'гідний вічної пам'яті, шани', *присносоуцьныи* (566) 'вічний', *присноподвижъныи* (СДРЯ VІІІ, 565) 'який знаходиться у постійному русі', *приснотекоуциии* (568) 'який постійно тече', *приснохваленыи* (568) 'якого постійно хвалять', *присночьстныи* (568) 'достойний вічного шанування'.

Досить часто роль першої основи виконував прислівник *присно* 'вічно': *Тецемъ оубо единомыслено чада к тому монастыреви ... оузримъ тамо присносуцаго иону ... макисииска васильѣа присноживаго* (ФСт. ХІV, 42 г), *такоже и приснопамѣтнаго сѣна своего показаше не высокъ имѣти оумъ. добродѣтелью и житишо истиньноу прилѣжати* (ГА ХІV, 211 а), *не хоче(т) тобѣ слово [Боже] николиже в то(м) же пребывати. но присноподвижну быти* (ГБ ХІV, 81 а), *свѣ(т) еди(н) неприсажемъ и непреставлае(м) бѣ. ни нача(т) ни кончае(м) ни мѣри(м). присносвѣ(т)е(л) тресвѣ(т)е(л)* (78 б), *такоже и нынѣ плаваюце телесными. приснохвалени кесте и прехвалнии* (ФСт. ХІV, 91 б).

Інколи складні прикметники з першою частиною *присно-* могли розвивати багатозначність. Зокрема, композит *присносоуцьныи* (СДРЯ VІІІ, 566) означав: 1) 'який існує вічно' (епітет до Бога): *едино исповѣдаю стѣла троица божество. и едино кѣтельство. и едино соущество. и единою силѣ единою власть ... тоу единою вѣдѣ присносоуценоу* (Ізб. 1073, 51); 2) 'єдиносущний': *дѣхъ есть престѣми. ѡцю и сѣну. подобосуцень и присносуцень* (988 / 1425 ЛП, 42 зв.).

На час дії може вказувати і перша частина *ново-*, яка у цьому випадку означає 'недавно'. Наприклад: *новокръщенныи* (СДРЯ V, 422) 'недавно похрещений', *новописаныи* (423) 'недавно написаний', *новооумръшии* (424) 'недавно помер', *новожвленыи / новожвленныи* (425) 'недавно з'явився', *новоприводьнь* (423) 'недавно приведений',

новородьныи (423) ‘який недавно народився’, **новорѣзаныи** (424) ‘недавно зрізаний’, **новосъзданыи** (424) ‘недавно створений’.

Наприклад: *арыане же о вѣрѣ погрѣшеные константиневу грамоту имаху. юже бословець новописаная злодѣства именована (ГБ XIV, 191 а), се же или жены дѣла новоприводни. или хлѣвецъ дѣла новокупле(н). или супру(з) дѣла воловны(х) (47 г), съ анною прославимса ... и она оуна единого боданаго новороднаго и сего. азъ же мужь. ѿ. и си(х) волею бу остихъ (138 в), да обрете его нынѣ нежелы пѣрвѣе крѣпльиша. Ремении плетеныими и лозиемъ новорѣзаныи роуцѣ и нозѣ его. и прочею раздѣравѣ (ЖФСт. XII, 134), лѣно. бо бѣ адалу. преже расуже(н)а повинутиса закону бѣю ... не твердо бо е(с) новосозданому расуже(н)е помисломъ (ГБ XIV, 57 в), члѣцѣхъ сихъ новопознавиихъ гѣ законъ (1037-1050 / XV Іл. Сл., 191 а).*

Досить поширеними були композити з першою основою **преже-**, котрі вказували на ознаку за дією, яка відбулася раніше: **прежебывшии** (СДРЯ VIII, 136) ‘минулий’, **прежеглаголимии** (140) ‘сказаний раніше’, **преженамѣненнии** (141) ‘раніше названий’, **преженанписаныи** (141) ‘раніше написаний’, **преженареченыи** (141) ‘вище названий’, **прежепознавишии** (143) ‘котрий раніше дізнався’, **прежероженнии** (148) ‘який народився раніше’.

Наприклад: *форма оубо е(с) вса(к) члѣкъ мнивѣ. вѣруа бѣднѣ быти в не(м) воскрѣсно. слова и права добра иже е(с) в не(м) сего оубо толико памати. прежебывшии(х) грѣ(х) бе-стр(с)ти ображаюца в разумѣ его. препираю(т) быти воскр(с)но. будущаго в не(м) бѣя слова (ГБ XIV, 73 б), аще что о прежеглимѣмъ оуже нынѣшнее слово има(т). чюдиса оуже никтоже. не бо то же глѣо точю. но о тѣ(х) съдержатса. и азыкомъ и помисломъ (19 б), и прииде к нему преженамѣненнии арменинѣ. постѣтитъ е(г) (XIII / 1554 КПП, 147 в), заложитъ стѣноу каменю. подѣ цркъвю стого Михаила ... приставника. створи бѣизволюу дѣлоу. и мастера не проста. преженанписаныа стѣны (1199 / 1425 ЛП, 243 зв.), зако(н) такъ есть и оученье антикииское. потицанье смѣсно. первое прииме(т) і нѣкто прежепознавишии(х) и. ли ѿ другъ или ѿ сродникѣ (ГБ XIV, 148 в), и никтоже когдаже прежероженныхъ члѣкъ явлѣются снѣ преже оумертвѣа ѿца, но ѿци преже чадѣ, снѣмъ своимъ наслѣдники имѣни своихъ оставляюще (ГА XIV, 51 б-в).*

Досить часто у пам’ятках зустрічаються своєрідні композити-штампи, типу **вышечеченыи** (СДРЯ II, 260), **прежереченыи** (СДРЯ VIII, 146), **прежеписаныи** (143), **прежепоминаемыи** (144) ‘вищезгаданий’ та ін.: *въ прежереченномъ же лѣте (6772 / XVI ГВЛ, 728), сѣде на прежереченномъ мѣстѣ (1106-1108 / 1495 ХД, 102), въ прежере(ч)ныхъ временехъ Пика Дита явиса нѣкыи въ западныа страны ѿ колѣна Иафета въ странѣ Агриньстѣи (ГА XIV, 22 б), Василкови же суцю Володимери. на пре(ж)ре(ч)нѣмъ мѣстѣ. и тако приближиса постѣ великыи. и мнѣ ту суцю Володимери. въ єдину ноцъ присла по ма князь Дѣдѣ (1097 / 1377 ПВЛ, 89), ѿкопавше прежере(ч)ноє мѣсто. обрѣтоша тако по словеси блѣжна(г) .г. чернѣца (XIII / 1554 КПП, 199 в-г), въ прежере(ч)наа лѣта. коли Лестѣко взѣ Переворескъ. городѣ. Львовѣ. тоже Лаховѣ воевашиа оу Берестѣа (1282 / 1425 ЛП, 295 зв.), Коньць же всѣмъ прѣжереченыимъ. възлюбиии гѣ отъ всєа дѣиа (Ізб. 1076, 60 зв.).*

Характерною особливістю цієї групи складних прикметників є те, що вони легко піддаються декомпозиції, таким чином стаючи основою для юкстапозитів.

V. У пам’ятках XI–XIII ст. виявлено похідні, в яких дієслівна основа сполучається з основою порядкового числівника. Це група ад’єктивів на **първо-**, утвореного від основи порядкового числівника **първыи** ‘перший’, інтерфікса **-о-** та дієслівної основи. Такі похідні могли передавати декілька значень. По-перше, ‘той, який відбувається першим, раніше за всіх’: **първобытныи** (СДРЯ IX, 358) ‘який був першим’, **първозданыи**

(362) ‘створений першим’, **първородънии** (367) ‘народжений першим’, **първозъванънии** (362) ‘названий першим’, **първосътворенънии** (368) ‘створений першим’. Всі названі композити мали релігійну семантику і використовувалися на позначення поняття ‘початковий, первісний’. Наприклад: *вѣдѣ и инѣ свѣ(т) имже ѿ насѣ първобытна тма* (ГБ XIV, 26 б), *първозданаго Адама глава* (1106-1108 / 1495 ХД, 36), *Адамъ когда първозданный женѣ покорився* (XIII / 1554 КПП, 544), *раздрушисѣ тма първородна глѣмата* (ГБ XIV, 63 в).

Ще одна група аналізованих прикметників-композитів мала значення ‘той, про якого вже йшла мова; вищезгаданий’: **първоглаголанънии** (СДРЯ IX, 358), **първописанънии** (366), *и смѣшивают с първореченнымъ древом* (1106-1108 / 1495 ХД, 30).

У ролі першої основи могли також використовуватися неозначено-кількісні числівники *мъного* та *мало*. Такі композити вказували на міру виконання дії: **мъногоглаголивыи** (СДРЯ V, 61) ‘який багато говорить’, **богатодательныи** (СДРЯ I, 249) ‘який багато дає’, **мъногострадальныи** (СДРЯ V, 70) ‘який багато страждає’, **мъноготърпѣливыи** (71) ‘який багато терпить’, **малострадальнѣ** (498) ‘який мало страждає’. Вони були стилістично нейтральними і притаманні для текстів різної жанрової тематики: *идоша на многоглаголиваго Володимирка* (1144 / 1425 ЛП, 116 зв.), *мъногострадальное и святое тѣло* (XIII / 1554 КПП, 460), *о смиреннѣм и многотърпѣливѣм Никонѣ* (490).

Отже, складні прикметники описаного типу утворювалися за такими моделями:

1) *основа порядкового числівника + інтерфікс -о- + основа дієслова + суфікси:*

- -ын-: **първобытныи** (СДРЯ IX, 358);
- -ан-: **първозданыи** (СДРЯ IX, 362);
- -ен-: **първосътворенънии** (СДРЯ IX, 368).

2) *основа неозначено-кількісного числівника + інтерфікс -о- + основа дієслова + суфікси:*

- -ив-: **мъногоглаголивыи** (СДРЯ V, 61);
- -лив-: **мъноготърпѣливыи** (СДРЯ V, 71);
- -альн-: **мъногострадальныи** (СДРЯ V, 70);
- -ельн-: **богатодательныи** (СДРЯ I, 249).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Складні прикметники з другим дієслівним компонентом становили продуктивний словотвірний тип композитів, про що свідчить і велика кількість похідних, виявлених у пам’ятках давньоукраїнської мови XI – XIII ст. Такі композити характеризували ознаку предмета чи особи за дією і поділялися на п’ять підтипів залежно від того, до якої частини мови належала перша основа: іменник, займенник, прикметник, прислівник, числівник. У семантиці проаналізованих прикметників яскраво відбилися релігійні, світоглядні та морально-етичні погляди давніх русичів, а самі композити були невід’ємною та дуже характерною рисою лексичної системи давньоукраїнської мови.

У перспективі дослідження всіх словотвірних типів складних прикметників XI – XIII ст., що дозволить провести цілісний і системний аналіз ад’єктивних композитів названого періоду.

1. *Аверина С. А.* Сложные слова в языке XII в. / С. А. Аверина // Древнерусский язык домонгольской поры: межвузовский сборник / [отв. ред. В.В. Колесов]. – Ленинград: ЛГУ, 1991. – С. 163-173.

2. *Вендина Т. И.* Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т. И. Вендина. – Москва: Индрик, 2002. – 336 с. – ISBN 5-85759-182-1.

3. *Верецагин Е. М.* Две линии в языкотворчестве Кирилла и Мефодия и их последователей: формирование терминологии, создание поэтической традиции / Е. М. Верецагин // Славянское языкознание: X Междунар. съезд славистов. Доклады советской делегации: Отд-ние лит. и яз. АН СССР; Сов. комитет славистов / [отв. ред. Н.И. Толстой]. – Москва: Наука, 1988. – С. 78–89.

4. *Вялкина Л. В.* Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI–XIV вв. / Л. В. Вялкина // Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка. – Москва, 1974. – С. 156–195.

5. *Дмитриева Н. М., Линтовская Е. М.* Этический смысл концепта „любовь” в русской языковой картине мира (на материале словарей XI–XIX веков) // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2016. – № 7. – С. 44–49.

6. *Добрушина Е. Р.* Абсолютность добра и относительность блага или наоборот? / Е. Р. Добрушина // Вестник ПСТГУ. III: Филология. – 2009. – Вып. 1(15). – С. 25–40.

7. *Ерофеева И. В.* Именное словообразование в языке русских летописей: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. докт. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык” / Ерофеева Ирина Валерьевна; ФГАОУВПО „Казанский (Приволжский) федеральный университет”. – Казань, 2010. – 50 с.

8. *Каунова Е. В.* Сложные прилагательные в истории развития русского языка / Е. В. Каунова // Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ „Грани познания”. – 2006. – Май 2010. – Режим доступа: www.grani.vspu.ru.

9. *Клименко Н. Ф.* Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 252 с. – Бібл.: с. 245–250.

10. *Матюнова А. А.* Структура номинативно-словообразовательной семантики сложных слов в русском языке (диахронический аспект) / А. А. Матюнова // Вестник БДУ. Сер. 4. – 2011. – № 3. – С. 46–50.

11. *Мейе А.* Общеславянский язык / науч. ред. С. Б. Бернштейна; пер. с фр. П. С. Кузнецова. – Москва: Прогресс, 2000. – 492 с. – ISBN 5-01-004660-1.

12. *Низаметдинова Н. Х.* Словообразование сложных слов в русском языке XI–XVII вв.: автореф. дисс. на соиск. уч. ст. докт. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык”. – Москва, 2004. – 50 с.

13. *Никифорова С. А.* Глагольно-именная база композитов славяно-русского текста: к вопросу о генезисе сложного слова | С. А. Никифорова // Вестник Удмуртского университета. Филологические науки. – 2007. – № 5 (2). – С. 147–152.

14. *Новікова Є. Б.* Складні слова як особливе явище словотвірної системи сучасної української мови (на матеріалі складносуфіксальних ад'єктивів без інтерфікса) / Є. Б. Новікова // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2015. – Вип. 9. – С. 125–130.

15. *Пономарев В. И.* К истории сложных слов в русском языке / В. И. Пономарев // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР. – Москва, 1953. – № 4. – С. 44–58.

16. *Nikiforova S.* Ранняя славянская терминология христианства: структура и семантика композита (на материале древнерусского и древнечешского языков): disertační práce. – Brno: Masarykova univerzita, 2014. – 158 s.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

БП – Псалтир XI ст. із ворожильними приписками того ж часу (Бичковський псалтир): An Early Slavonic Psalter from Rus'. Vol. 1. Photoreproduction / Ed. by M. Altbauer, with the collaboration of H. G. Lunt; Saint Catherine's Monastery, Mount Sinai, Harvard Ukrainian Research Institute. – Cambridge: Massachusetts, 1978. – 179 p.

ГА – Книги временных и образных Георгия мниха // Истрин В. И. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе / В. И. Истрин. – Пг., 1920. – Т. 1. – 612 с.

ГБ XIV – Григорий Богослов. Собрание творений: в 2 т. / [пер. Моск. дух. акад.]. – Мн.: Харвест – Москва: АСТ, 2000. – Т. 1. Слова. – 832 стр. – (Серия „Классическая философская мысль”). – ISBN 985-433-938-6.

ГВЛ – Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар / ред. М. Ф. Котляр; НАН України, Ін-т історії України. – Київ: Наукова думка, 2002. – 400 с. – Бібліогр.: с. 363–369.

ДЗ – Моление Даниила Заточника: [подг. текста, пер. с древнер., примеч. Д. С. Лихачева] // Повести Древней Руси XI–XII веков / сост. Н. В. Поньрко. – Ленинград: Лениздат, 1983. – С. 414–425.

ЖФСт – Житие и жизнь прѣдбѣнаго ѿца нашего. и исповѣдника Ѳеодора. гоумена стѣдиискаго // Выголексинский сборник / изд. подгот. В. Ф. Дубровина, Р. В. Бактурина, В. С. Гольщенко; под ред. С. И. Коткова. – Москва: Наука, 1977. – С. 134–407.

Изб. 1073 – Изборник Святослава 1073 года: Факсимильное издание / ред. Л. П. Жуковская. – М.: Книга, 1983. – 266 с.

Изб. 1076 – Изборник 1076 года: Тексты и исследования / Институт русского языка АН СССР; изд. подгот. В. С. Гольщенко и др.; под ред. С. И. Коткова. – М.: Наука, 1965. – 1091 с.

Лл. Сл. – Розов Н. Н. Синодальный список сочинений Иллариона – русского писателя XI в. / Н. Н. Розов // *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*. – Praha, 1963. – Roč. XXXII. – Seš. 2. – S. 141–175.

КПП – Киево-Печерский патерик / [подг. текста, перевод и комм. Л. А. Дмитриева] // Памятники литературы Древней Руси: XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. – Москва: Худ. литература, 1980. – С. 313–626.

КС – Послание Климента Смолятича // Памятники литературы Древней Руси: XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. – Москва: Худ. литература, 1980. – С. 282–289.

К.Тур. – Памятники Российской словесности XII вѣка, изданные съ объясненіемъ, вариантами и образцами почерковъ К. Калайдовичемъ. – Москва: въ Типографіи Семена Селивановскаго, 1821.

ЛП – Ипатьевская летопись. // Полное собрание русских летописей / Императ. Археогр. Коммисия. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – 2-е изд. – Санкт Петербург: Типографія М. А. Александрова, 1908. – XVI с. – 938 стлб. – 87 с.

ЛЛ – Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1: Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926–1928. – VIII с. – 579 стлб.

МС – Апракос Мстислава Великого / АН СССР, Ин-т русского языка; изд. подгот. Л. П. Жуковская, Л. А. Владимирова, Н. П. Панкратова; под ред. Л. П. Жуковской. – Москва: Наука, 1983. – 527 с.

Напис 1161 – Написи на хресті Єфросинії Полоцької 1161 року // Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст. – Житомир: Полісся, 2015. – С. 195–196.

ПВЛ – Повѣсть времяныхъ лѣтъ // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1: Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926–1928. – Стлб. 1–29.

ПМ – «Поученьє» В. Мономаха // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1: Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926–1928. – Стлб. 240–256.

СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; [гл. ред. Р.И. Аванесов]. – Москва: Русский язык, 1988–2012.

СРЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв.: в 28 вып. / Институт русского языка АН СССР. – Москва: Наука, 1975–2008.

Ск. БГ – Княжеское житие. Сказание о Борисе и Глебе // Древняя русская литература: хрестоматия / сост. Н. И. Прокофьев. – Москва: Наука, 1980. – С. 37–44.

Сл. В. – Службник Варлаама Хутинського кінця XII – початку XIII ст. – Рукопис зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Син. 604. – [Електронний ресурс: <http://old.stsl.ru/manuscripts/f-317/66>]

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам: у 3 т. / И. И. Срезневский. – Санкт Петербург, 1893–1912.

УС – Д. С. Ищенко. Устав студийский по списку XII в. // Источники по истории русского языка. – Москва, 1976. – С. 121–130.

ФСт. – Огласительные поучения Феодора Студита. XIV. ГБЛ, МДА, ф. 172 (I), № 52, 230 л. 1 в – 230 б.

ХД – «Хождение» игумена Даниила // Памятники литературы Древней Руси: XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. – Москва: Худ. литература, 1980. – С. 25–115.

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017

доопрацьована 30. 06. 2017

прийнята до друку 25. 08. 2017

SUFFIXAL COMPOUND ADJECTIVES WITH THE SECOND VERBAL COMPONENT IN THE OLD UKRAINIAN LANGUAGE

Ruslana Kotsa

*The NAS Institute of the Ukrainian language,
Department of the history of Ukrainian language and onomastics,
4, Hrushevskoho Str., Kyiv, Ukraine, 01001,
phone: (044) 279 56 90*

Compound adjectives with the second verbal component were a productive word-formative type of composites of the old Ukrainian language. This is evidenced by a large number of the derivatives found in the monuments of the 11 – 13th centuries. Such composites were divided into five subtypes depending on what part of speech the first base was, namely, noun, pronoun, adjective, adverb, numeral.

Compound adjectives with the first substantival and pronominal component indicated the subject, object or instrument of an action. The most widespread prepositive bases were *благо-, бого-, добро-, все-*. Very often the second components were *любньши /-любивши, -носньши /-носивши, -точивши / -точьши, -творньши*. In the monuments of the 11 – 13th centuries few composites with the first adjectival component were found. Such derivatives meant 'to be in a certain condition', 'to bring into a certain condition'. Compound adjectives with the first adverbial base indicated the measure, degree, quality, method or time of action. There are far less compound adjectives with ordinal numeral being the first base in comparison with the previous variety. In the monuments under examination there was found only the group of adjectives beginning with *перво-*. Such composites meant 'the one which happened first, before all'. The indefinite cardinal numerals *многого, мало* also could be used as the first base. Such composites indicated the degree of the attribute appearance.

In the semantics of the analyzed adjectives the religious, philosophical, moral and ethical views of ancient Rus are clearly reflected. Composites were an integral and highly characteristic feature of the lexical system of the Old Ukrainian language.

Key words: composites, suffixal compound adjectives, the Old Ukrainian language, verbal base, semantics.